

Nafisa KARIMOVA,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti
E-mail: filolog_karimova@inbox.ru

O'zJOKU kafedra mudiri, f.f.d.(PhD) B.Bo'ronova taqrizi asosida

IJOD LABORATORIYASI XOSSALARI (BADIY G'OYA, ILHOM VA IJODKOR "MEN")

Annotatsiya

Maqolada ijod laboratoriyasi masalalari, jumladan, badiiy g'oya, ilhom, ijodkor "men"i kabi tushunchalar nazariy jihatlar tahlil etilgan. Ijod laboratoriyasini xossalari tashkil etuvchi vositalarning muhim va ahamiyatli ekani ilmiy dalillar bilan izohlangan. Ijodkor mahoratini ilmiy baholash masalasi yuzasidan xulosaviy fikrlar maqolaning asosiy mazmunin tashkil etadi.
Kalit so'zlar: ijod, badiiy g'oya, ilhom, ijodiy shaxsiyat, iste'dod, yozuvchi.

CREATIVE LAB PROPERTIES (ARTISTIC IDEA, INSPIRATION, CREATOR'S "I")

Annotation

The article analyzes the theoretical aspects of creative laboratory issues, including concepts such as artistic idea, inspiration, and creative "I". It is explained by scientific evidence that the tools that make up the properties of the creative laboratory are important and significant. The article's main content the concluding thoughts on the issue of scientific evaluation of the artist's skills.

Keywords: creativity, artistic idea, inspiration, creative, personality, talent, writer.

ТВОРЧЕСКАЯ ЛАБОРАТОРИЯ СВОЙСТВА (ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИДЕЯ, ВДОХНОВЕНИЕ И ТВОРЧЕСКОЕ «Я»)

Аннотация

В статье в теоретическом аспекте анализируются вопросы лаборатории творчества, в том числе такие понятия, как художественная идея, вдохновение, творческое «Я». Научными данными объясняется, что инструменты, составляющие свойства творческой лаборатории, важны и значимы. Основное содержание статьи составляют заключительные мысли по вопросу научной оценки мастерства художника.

Ключевые слова: творчество, художественная идея, вдохновение, творческая личность, талант, писатель.

Kirish. Ijod psixologiyasi – ijodiy jarayonni ilmiy tahlillovchi, analizlovchi, sintezlovchi, ilmiy psixologik yondashuvga asoslangan adabiyotshunoslik kategoriyasidir. Ijod psixologiyasi muayyan bir, obyekt sifatida tanlab olingan yozuvchi, shoir, dramaturg yoki nosirni umuman olganda ijodkor shaxsini badiiy asar yaratish mahoratini ilmiy, asar yaratish jarayonidagi holatini esa badiiy psixologik asoslar bilan tekshiradi.

Ijodkor laboratoriyasi deganda, dastlab uning tarkibi bilan tanishib chiqishimiz maqsadga muvofiq. Iste'dod va unga xos tushunchalar, g'oya, ilhom, mavzu tanlash, asarning yozilishiga sababchi bo'lgan omillar, reja, qo'lyozma ustida ishlash, so'z tanlash, ijodkorning ta'sirlanishi, yozuvchi faoliyatiga ta'sir ko'rsatuvchi tashqi omillar, yozuvchining hayoti davomida boshidan kechirgan va muayyan bir taassurot qoldirgan hodisalarning yozilayotgan asarga qay darajada aloqadorligi, yozuvchining shaxsiy va ijodiy hayoti, kundaliklari, qayd daftarchasining jumla tuzishda nechog'li rol o'ynashi, ijodkor ko'rgan tushining ijodga ta'siri, ijodkor xarakteri kabilar ijod laboratoriyasiga xos unsurlardir. Ijod laboratoriyasining tarkibiy unsurlarini sharhlash orqali masalaga chuqurroq yondashish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ijod laboratoriyasi unsurlariga oid ayrim tushunchalar umumiy, yaxlit shaklda keltirilgan. Qismlarni to'plash va analizlash metodiga asoslanib, mavzuga oid masalalarni adabiyotshunoslikka oid bir qancha manbalardan jamlab o'rganish mumkin. Yozuvchi Xurshid Do'stmuhammadning "Ijodkor – kayfiyat olami" maqolasi, Erkin Vohidovning "Shoiru she'ru shuur", Abdulla Oripovning esa "Ehtiyoj farzandi" nomli kitoblari, shuningdek, xorijiy adabiyot sifatida Yan Parandovskiy "So'z

kimyosi" asarini mavzuga doir adabiyotlar sifatida keltirish mumkin. Mazkur adabiyotlardan ijodga oid jihatlarni ko'rish mumkin. Ilmiy-nazariy qiyoslar olib borib, manbalardan o'rinli tarzda ko'chirmalar olindi.

Tahlil va natijalar. O'rganishlar natijasida badiiy g'oya, ilhom, ijodkor "men"i, ijodiy reja, qoralamalar tahriri kabilarni ijod laboratoriyasi xossalari deb tushunish mumkin. Shuningdek, har bir tushunchaga individualyondashib baho berish, ijod laboratoriyasi xossalari aniq bir xulosaviy shaklga keltiradi. Badiiy g'oya. Badiiy asar muayyan bir bunyodkor g'oya ijrosidir. Adabiyotda g'oyasiz asar mavjud bo'lmaydi. Badiiy g'oya bu ijodiy faoliyatni harakatga keltiruvchi asosiy kuch hisoblanadi. G'oya falsafa nuqtayi nazaridan substansiya, ya'ni moddiylikka ega bo'lmagan mohiyat, qoralama shaklda aksidensiyaga aylanadi. Adabiyotshunoslik nazariyasida badiiy asarning mavzu va g'oya mushtarakligi alohida o'rganilgan va qisqacha yozuvchi ifodalamoqchi bo'lgan asosiy fikr, deb qaraladi. Badiiy g'oya –muallifning tasvir predmetiga munosabatini yorqin ifoda etuvchi g'oyadir. Bunday g'oya yozuvchining hislarini ifoda etgani va shu hislarni o'quvchiga ham yuqtira olgani uchun emotsional (ta'sirchan) kuchga ega bo'ladi[1].

Har qanday ijodiy g'oya o'zining ijtimoiy vazifasiga ham ega, ma'nau yuksalishga undovchi xarakterga egadir. O'z-o'ziga qat'iy talab qo'ygan ijodkorlar ijod laboratoriyasidagi g'oya xususida ham xuddi shunday fikrlaydilar. Masalan, yozuvchi dunyoqarashida shakllangan har qanday g'oya asarga ko'chgach, asarning badiylik vazifaviylik asosini tashkil etadi, xususiyilashish darajasi yanada oshadi. Yozuvchi g'oyani bu shaklda ifodalabdi, u shaklda ifodalabdi, kabi yo'sinlar g'oyaviy asos haqidagi

muhokamalarni umumiy lashtiradi. Ya'ni, muhokamalar har doim yozuvchi va adabiy tanqidchilar munosabatini keltirib chiqaradi. Asar bir emas, bir necha adabiy tanqidchi chig'irig'idan o'tgani uchun muhokamalarga umumiy ma'no qabul qilish mumkin. G'oyaviy asos qanchalik xususiy, qanchalik original bo'lsa, ijodkor dunyoqarashi va badiiy matn yaratish mahorati o'zgalarnikidan shunchalik ajralib turadi. Yuqorida aytib o'tilganidek, g'oya substansional, qog'ozga tushirgan sari qo'ldan chiqib ketadigandek, o'z qiymatini yo'qotadigan bo'lib tuyulaveradi. Yozuvchilar shuning uchun ham bunday paytlarda o'zini yo'qotib qo'ymasligi uchun mualliflik qoidalarini odatlariga ega bo'lishga intiladilar.

G'oyaning tug'ilishi ikki xil yo'sinda sodir bo'ladi: kutilmaganda paydo bo'lishi va muayyan sistemaning ziddini bajarish orqali. Yozuvchilar g'oyaning tug'ilishini turlicha izohlaydilar. G'oyaning paydo bo'lishi va o'z mohiyatini namoyon etishi har kimda har xil kechadi. Xurshid Do'stmuhammad: "Ko'ngilning allaqayerida yilt etib tug'ilgan g'oya uchquni ba'zan shiddat bilan, ba'zan esa oylar-yillar mobaynida pishib yetiladi boradi"[2] degan edi. Rus adabiyotshunosi Konstantin Paustovskiy g'oyaning paydo bo'lishi haqida quyidagicha mulohaza yuritadi: "G'oya ham fikrlar, hissiyotlar va xotiralar bilan boyigan inson ongida chaqmoqday paydo bo'ladi. Bularning bari asta-sekin yig'ilib boradi va payti kelib bo'shashni taqozo etadi. Siqilgan va hali pala-partish bu olam chaqmoqni – g'oyani dunyoga keltiradi"[3]. K. Paustovskiy fikrlar, hissiyotlar, xotiralar payti kelib bo'shashni taqozo etishi deganda, bevosita ijod jarayoni boshlanishini nazarda tutgani shubhasizdir. U g'oya tug'ilishining birinchi yo'sini, ya'ni kutilmaganda ro'y berishi haqida ko'proq gapiradi. Hissiyotlar his tug'yuga boy, ta'sirchan kishilarni ko'p bezovta qiladi. Tashqi va ichki olamdagi siyratdan ko'p hayratlanish, hayolning taassurotlarga moyilligi, har qanday lahzadan xotira qolishi, xotiralar va taassurotlar bilan yashash san'atkor g'oyasiga xosdir. Adabiyotshunosligimizda g'oya tushunchasi ijod laboratoriyasi sifatida o'rganilishi, tavsiflanishi, ham adabiyot, ham ijtimoiy hayot uchun foydali bo'ladi, degan umiddamiz. Chunki bunday yondashuvda bunyodkor g'oyalar qamrovini kengaytirishi va amalga oshirishda ijobiylik vazifasini bajarish samarasi ortib boradi.

Ilhom. Badiiy asar kishiga qanchalar zavq bag'ishlashini kitobxonlar yaxshi his qiladilar. Yozish zavqi esa ijodkor olamiga daxldordir. Ammo ilhom kelmasa, har ikkala ishtiyoq chippakka chiqadi. Ilhom faqatgina ijod ahliga xos ruhiy-psixologik hodisa. Ilhom haqiqiy badiiy asar yozilishiga sabab bo'luvchi asosiy omildir. Ilhom tushunchasining psixologik ta'rifi quyidagicha: "Odamning ruhiy holati; undagi barcha ijodiy kuchlarning quyilib kelishi, ruhiy jarayonlarning faollashuvi. Bunday holatda butun ruhiyat ayni bir vaqtda ishga solinadi. Ilhom paytida ong tiniqlashishi kuzatiladi, fikrlash va ijodiy hayolot sarmahsul bo'ladi, his – tuyg'ular to'lib toshadi, e'tibor butkul ijod obyektiga qaratilgan bo'ladi"[4].

San'at bilan shug'ullanuvchi kishilarda his-tuyg'ular yuqori daraja bo'lgani uchun ham ilhom jarayonining kechishini tabiiy qabul qilish kerak. Ijodkor har bir badiiy detal ustida bosh qotirar ekan, asarning shakllanishi ham yangi bino barpo etishday gap. Ilhom esa ijodiy samaradorlikni ta'minlovchi, jarayonni tezlashtiruvchi yagona kuch. Yozuvchi Xurshid Do'stmuhammad bilan bo'lgan suhbatlardan birida u ilhomni shunday ta'riflaydi: "Ilhom degan holatni tushunishga harakat qiladigan bo'lsak, bu ijodiy reallik yaratish, uning "Ichi"ga biqinib olish va o'zingizni emin-erkin his etish-ilhom onlari shu. Buni qarangi, ilhom daqiqalari aslida anormal ruhiy holat, ijodkor unday holatlarda qo'lga qalam tutmagani ma'qul, aql-hushi tiniqlashgan holatda ijod qilmog'i zarur, degan fikrlar ham bor. Bunday qarashlarga qanday munosabatda bo'lish esa har kimning

o'ziga havola" [2]. Chetdan qaraganda, ilhomni kelib ishga sho'ng'igan yozuvchi atrofdagilarga tarki dunyo lahzalarini boshidan kechirayotgandek tuyuladi, biroq aslida, ilmiy va amaliy qarashlardan kelib chiqib mulohaza qilsak, aql tiniqlashgan palla aslida ilhom payti ekan. Ilhom haqida Erkin Vohidov aytgan fikr bilan tanishsak: "Shoir ilhom daqiqalaridagina haqiqiy shoir bo'ladi... Ilhom uzluksiz izlanish, o'qish, o'rganish, mehnat qilish natijasidir" [5]. Shoirilar nazdida, ilhom haqiqiy ijod jarayonini tashkil etuvchi sintezlashgan kayfiyat va aqliy mehnat natijasi. Shuningdek, ilhom oni bir emas, bir necha marta sodir bo'lishini ham ta'kidlashimiz lozim. Chunki badiiy detallar turfa xil bo'lib, har biriga ishlov berish albatta, aqliy salohiyat talab etadi, ijodkorini izlanishga majburlaydi. Ijod onlarida yozuvchining ruhi xalos bo'ladi, hayoliy izlanishga echim topilgan palladan unumli foydalanishga kirishadi. Yozadi. Shuning uchun yozuvchilarning ish jarayonida ham asosiy diqqati ijodiy obyektidan o'zgasiga chalg'ima ydi. Ilhomning kelishi favqulodda ro'y beradi. Ilhom kelgan pallada yozuvchi hamma narsadan yuz o'girib, bor diqqat – e'tiborini jumla tuzishga, asar voqealar rivojining ishonarli, hayotiy va eng muhimi qiziqarli kechishiga qaratadi. Ilhom kelgan vaqtda ijodkor kun tartibining, ovqat mahalinig, umumiy qilib aytganda maishiy hayotning bahridan kechadi.

O'zbek adabiyotshunosligida ijod laboratoriyasi muammosini o'rganishda mavzu ko'lamini, o'rganilganlik darajasidan kelib chiqib, jahon adabiyotiga ham murojaat qilishga majburlamiz. Jahon adabiyotshunosligida ilhom tushunchasini romantizm oqimi bilan bir vaqtda paydo bo'lgan deb qaraladi [6]. Chunki ilgari bu masala atroflicha o'rganilgan emas. Yan Parandovskiy "So'z kimyosida" ilhom tushunchasiga falsafiy nuqtayi nazar bilan qaralganini aytadi: "Bugun biz qadimgi ilhomni mehnat, qat'iyat va iroda singari tushunchalar bilan almashtirgan, nisbatan yangi an'anani davom ettiramiz. Irodasi zaif odam buyuk ijodkor bo'lolmaydi". Konstantin Paustovskiyning "Oltin atirgul" asaridagi qaydlarini ham keltirib o'sak. Paustovskiy ilhom tushunchasi haqidagi mulohazalari nihoyatda teran. Paustovskiy qarashlariga ko'ra, ilhom qat'iy ish holati hisoblanadi. U rusning mashhur shoirlari fikrini ham o'rganib chiqqan: "Pushkin ilhomga aniq va sodda ta'rif bergan: "Ilhom – ko'ngilning hissiyotlarni jonli qabul qilishga, tushunchalarni fahmlashga bo'lgan rag'batidir. U yuqorida sanalganlarni tushuntirish, anglatish imkonini beradi:"... Deyarli har bir yozuvchining ilhomlantiruvchisi bor. Bunday ajoyib ilhomchi odatda boshqa bir yozuvchi bo'ladi... O'zingma keladigan bo'lsak, Stendal qalamiga mansub "Rimdan maktublar"ning istalgan sahifasi menda yozish istagini uyg'otadi. Biroq men Stendal nasridan juda uzoq narsalar yozaman, bu hol hatto o'zimni ham hayratga soladi". Jahon adabiyoti tajribasini o'rganish orqali, ilhom beruvchi obyekt boshqa bir yozuvchi bo'lishi ham mumkin ekan, deb xulosa chiqarish mumkin. "Oltin atirgul" ijod laboratoriyasi tajribalariga asoslangan asardir. Demakki, yozuvchilarning bir-biridan ta'sirlanishi ilhom tushunchasi doirasida yuz beradigan jarayon ekani ma'lum bo'ldi.

Ijodkor "men"i. Ijod ahli tomonidan to'qilgan nomlar, yuzaga chiqarilgan obrazlarda ularning "men"i ko'zga tashlanib turadi. Juda ko'p vaziyatlarda shoir va yozuvchilar asarlarining mazmun-mohiyatiga o'z qalbining manzaralarini chizadi. Buni keyinchalik o'zlari ochiqdan ochiq e'tirof ham qilishadi. Masalan, O'zbekiston Qahramoni, O'zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripov o'zining "Otello", "Alisher Navoiy", "Alloma" kabi she'rlarining yozilish jarayoni, ular ustida ishlash tarixi to'g'risida quyidagi muhim gaplarni aytadi: "Bu she'rlar, albatta, aniq tarixiy sanalar bilan bog'liq. Lekin ularning zaminida mening hayotga munosabatim bor. Bu tuyg'ular kishining yuragida doimo yashab, muayyan bir turtki sababli she'rga o'tgan, xolos"[7]. Ijod psixologiyasi jihati

qaraganda ushbu ko'chirmadagi "mening hayotga munosabatim" birikmasi muhim sanaladi. Har bir ijod mahsulida shoir va yozuvchilarning borliqqa, hayotga, ijtimoiy muammolarga munosabati aks etgan bo'ladi. Ijodkor ko'nglida pinhon yotgan o'sha "munosabat" qaysidir shaklda badiiy libos kiyadi. Bunday shakllanish uchun esa adiblarning hayotidagi yoki ijtimoiy muhitdagi allaqandaydir bir turtki sabab bo'ladi.

Har bir insonda "men" degan tushuncha bor va u ikki xil bo'ladi. Birinchi taqshi dunyodagi "men", ikkinchisi ichki olamning "men". Yozuvchilar badiiy obrazni shakllantirishga, qahramon xarakterini yaratishda ichki "men"ga murojaat qiladi. Ijodkor "men"i asardan asarga ko'chib yashaydi. Asarni biografik metodda tahlil esak, qaysi qahramonga "Men" yashiringanini ko'ramiz. Adabiyotshunos olim Matyoqub Qo'shjonov bolalar yozuvchisi Xudoyberdi To'xtaboevning avtobiografiyasiga tayanib, "O'ziga xos ijod sohibi" nomli maqolani yozgan. "Xudoyberdi To'xtaboevning "Sariq devni minib" dan keyin e'lon qilingan romanida shunday satr bor: "Belim sal bukkikroq, buni o'zim tan olaman, ukalarimni ko'taraverib shunaqangi bo'lib qolganman, bo'yim ham tengqurlarga qaraganda sal pastroq, buni ham inkor qilmayman...", bu "Besh bolali yigitcha" romanining bosh qahramoni Orifjonning so'zlari. Biroq ko'p sonli kitobxonlar hech vaqt Orifga berilgan bu portret xarakteristikasi Xudoyberdi To'xtaboevning o'ziga aloqador ekanini bilmaydi. Ha, bu portretida yozuvchining o'z qiyofasidan nimalardir olingan. Faqat portret ma'nosida emas, balki boshqa jihatlar bilan ham Orifjon adibning prototipi, degan xulosaga kelishga huquq beradi"[8]. M. Qo'shjonov bevosita adib bilan uning bolaligi xususida so'zlashgani, yozuvchi chaqaloqligida etim qolganini, bolalar uyidan bolalar uyiga ko'chib yurganini,

Toshkentdan Qo'qongacha piyoda kelgani haqida bilgani uchun, asosli ravishda Orifjonning prototipini ko'rsatibdi. Yuqorida ko'rib chiqilganidek, prototip sifatida foydalanishi ham mumkin. Yozuvchining ichki "men"i asardagi Orifjonning tashqi "men"i sifatida gavdalangan.

Adabiyotshunos olim Abdulla Sherning qarashlariga ko'ra esa, bu ikki tashqi va ichki "men" o'zaro kurash olib boradi. Ikkinchisi doim g'olib chiqadi. Agar birinchi (tashqaridagi) "men" kurashda g'olib chiqsa, u holda vujudga kelgan badiiy asar hech qachon san'at namunasiga aylanmaydi[9]. Qalamkashning ichki "meni" obrazlarga hakamlilik qiladi, saralaydi. Shuning uchun ham "men"ning aralashuvi bilan yozilgan asar jonli, ishonarli chiqadi. Tashqi "men" atrofida rostakam odamlar, narsalar, jamiyatlar, maishiy hayot bor. Tashqi "men"da ijtimoiylashuv, rasmiyatchilik ustun bo'lgani uchun ichki "men"da iliqlik mavjud. Hissiyot kuchi yo'q. Shundan kelib chiqib, ijod "men"i masalasida Abdulla Sherning qarashlarini ma'qullash mumkin.

Xulosa. Ijod laboratoriyasi unsurlari haqida alohidalangan shaklda xulosa chiqarish, bir tushunch yuzasidan yakdil qaror qabul qilishga yordam beradi. Badiiy g'oyaning ijod jarayonidagi asosiy kuch ekanini, g'oyaning turlari kengayib boruvchi kategoriya sanalishini ta'kidlamochimiz. Shuningdek, ilhom va ijodkor ichki va tashqi "men"i kabi masalalar ijodkor va badiiy olam, ijodkor va jamiyat kabi mavzularni muayyanlashtiradi. Ijod laboratoriyasi xossalarni o'rganish ularning yana bir qancha turkumlardan tashkil topganini kashf etadi. Xulosa o'rnida aytmoqchimizki, adabiyot nazariyasiga oid masalalar chuqur tahlil etilishi va xulosaviy xarakterga ega bo'lishi badiiy tahlillar uchun yangi imkoniyat yaratib boraveradi.

ADABIYOTLAR

1. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. T: "O'qituvchi" NMIU, 2005, 99-bet
2. Хуршид Дўстмуҳаммад. "Ижодкор – кайфият олами" // "Китобдунёси" газетаси, 2017-йил, 26-апрел сони.
3. Константин Паустовский. "Олтин атиргул". Т.: Ф.Фулом номидаги бадий адабиёт нашриёти, 1967
4. Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 4 том, Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 128-бет
5. Эркин Воҳидов. Шоиру шеър ушуур. Т.: "Ёш гвардия", 1987-йил, 140-бет
6. Ян Парандовский Сўз кимёси. // "Жаҳон адабиёти" журнали 2017 йил, 1-сон, 114 бет
7. Абдулла Орипов. Эҳтиёж фарзанди. -Т.1988 йил. 124-125-бетлар.
8. "Дунёга танилган адиб" тўплами, – Т. 2012-йил, 32-бет.
9. Абдулла Шер. Эстетика. Т.: "Ўзбекистон", 2014-йил, 306 -бет.
10. Natlib.com sayti